

AZ UTÓPIA FILOZÓFIÁJA ÉS A FILOZÓFIA UTÓPIÁJA

Ernst Bloch: *Tübingenski uvod u filozofiju*. Nolit, Beograd, 1966.

Ernst Bloch napjaink egyik legeredetibb és mondhatnánk leg-filozofikusabb marxistája. Azzá teszi a marxizmus filozófiai hagyományaihoz és forrásaihoz — elsősorban Hegelhez — való alkotó viszonya, amely a megértés és továbbfejlesztés magas fokát hozza létre. Másrészt azzá teszi vezérelve: aki túl sokat bólogat, gyorsan elalszik. Ezért nem ismer olyan igazságot, megszentelt tételt, amelyre csak bölintani kell, munkásságának hajtóereje a szenvedélyes újrakezdés, az új, sablon nélküli, eredeti és — kissé furcsa, de találó jelzót használva — erős válaszok keresése. Ez teszi lehetővé számára, hogy a sokáig elfelejtett vagy dogmává merevített marxista filozófiát ismét élő, izgató gondolattá formálja, amely kilép a tankönyvekből, a sablonok közül, és az lesz, ami a filozófia mindig volt, éppúgy, mint az irodalom, az élet és a világ értelmének szenvedélyes keresése. S ebben a keresésben Bloch éppúgy felhasználja a modern fizikát, mint a modern művészeteket (ez különbözteti meg, mondjuk, Lukácstól, akire ebben a könyvében néhány bíráló megjegyzést tesz, aki értetlenül, vagy éppen elítélően, rosszalóan, az ész trónfosztását, a klasszikus realizmus értékeinek felbomlását sajnálva áll szemben a modern irodalommal).

A Nolit kiadásában most megjelent könyv Bloch filozófiáját foglalja össze, és a nálunk már kiadott másik művével együtt (*Subjekt-objekt*, 1959) teljes képet ad egy eredeti gondolkodó tanításáról. Ennek a tanításnak két lényeges komponense van. Egyik az, hogy a marxista irodalomban kevesen értették meg olyan mélyen, annyira akciót sürgetően, gondolatot szülően Marx tanításának vezérfonalát: a filozófusok eddig csak különbözőképpen magyarázták a világot, holott a lényeg az, hogy a világot meg kell változtatni. Ehhez kapcsolódik a másik: a világ megváltoztatása és a problémáknak ebből a szempontból való felvetése nem teszi pusztá intellektuális kalanddá a filozófiát — bár a kérdések felvetésének eredetisége olyan intellektuális kaland

Blochnál, milyen kaland, ismeretlen veszélyekkel és szépségekkel teli gondolatocéánokra merészkedés a sartré-i filozófia és általában a jelen és múlt nagy gondolkodóinak filozófiája —, hanem a legszorosabban összekapcsolja a harccal, az élet értelmével, amit csak ez a harc adhat meg, amely minden nagy gondolkodó — filozófus, író, költő — művének lényege, de minden ember mindennapos problémája is.

Az ilyen komponensekből felépülő filozófia kifejtésének útjамódja a lehető legaktívabb viszony a világhoz. A világ megváltoztatásának gondolata a legapróbb pórusokig átitatja ezt a blochi filozófiát. Ezért tagad minden sablont, minden automatikus fejlődést, mindent előre eldöntő törvényszerűséget, a világot embertől elválasztó fatalizmust és gazdasági determinizmust, ezzel a jelszóval: „Milyen egyszerű lenne a világ, ha a dolgok simán erednének egymásból”. De az automatizmus, a fejlődés egymást követő fokainak elkerülhetetlen és automatikus egymásra következésének elvetése nem teszi álmodozássá, hisz a világ megváltoztatása nemcsak akkor elképzelhetetlen, ha azt hisszük, hogy megváltozhatatlan — vagy ami ugyanaz: magától változik —, hanem akkor is, ha elfeledkezünk róla, ha a reális világot valami képzelt világgal cseréljük fel, ahol az ember teljesen szabad. A világ kész tényeinek elfogadásával és a kötöttségek álmodozó semmübevételével — amelynek halványabb vagy erősebb nyomai megtalálhatók a praxis filozófiájának különféle változatában — Bloch szembehelyezi a marxista filozófia legfőbb vívmányát, a szabadság és kötöttség dialektikáját.

Ez teszi számára lehetővé egyrészt a felépítmény rehabilitálását a dogmatikus és mechanisztikus gazdasági determinizmussal szemben és a minőség rehabilitálását a lassú mennyiségi változások automatizmusával szemben, ami megkönnyíti a dialektikus materializmus és marxi történelemszemlélet megtisztítását és a vele kapcsolatos kérdések újrafogalmazását. Másrészt lehetővé teszi számára a leszámolást az annyira ismert végletekkel. Egyfelől az abszurdum camus-i filozófiája, amely szerint nincs egy igazság, hanem számtalan igazság van, a világ az egyes tárgyak összefüggéstelen halmaza; a másik oldalon a hegeli pánlogika, amely szerint a világ tökéletes, teljes harmónia, összefüggés, hogy a dolgok automatikusan következzenek egymásból. Egyfelől a mindent tagadó nihilizmus, és a másik oldalon a mindent biztosra vevő fatalisztikus optimizmus. Mindkét véglet nélkülünk képzel el a világot, passzív megfigyeléssé teszi a filozófiát, ami még szembetűnőbb a harmadik végletpárnál. Az egyik oldalon a csak a jellel törődő ember, aki szerint miért törném én magam azért, hogy mondjuk a harminckettedik században dúskáljanak az élvezetekben; a másik oldalon a jellel egyáltalán nem törődő ember, aki szerint a jövő valami önmagától bekövetkező folyamat eredményeként automatikusan beköszönt, nem lényeges tehát, mi történik a jelenben.

A végletek áthidalásának eszköze Blochnál a konkrét utópia, amely az ő meghatározásában „a tökéletes nem létező jelenléte a tökéletlenségben, hogy a nem tökéletes egyáltalán fájdalom és ser-

„kentés lehessen”. Ez az utópia tehát nem más, mint a ma tevékenységre, szembeszállásra, harcra serkentő elképzelése a jövőről, amely semmiképpen sem determinált, semmiképpen sem előre eldöntött, önmagától bekövetkező, amelynek még magának is igazolnia kell önmagát, de éppen azzal lesz hajtóerő, mert nélkülünk nem valósul meg, mert az alapot adja a ma tényeibe való beleenyugvás helyett a jobbra, többre, tökéletesebbre törekvésnek, a változásért folyó harc hajtóerejének. E nélkül az utópia nélkül — szerinte — nem lett volna múlt, történelem, mert e nélkül az ember elveszett volna a természet adott világában, és nem lenne jövő, reális emberi haladás, a hétköznapiakon felül emelkedő cél, hisz „a szabadság birodalma nem köszönt be a börtön szalmazsákjának fokozatos javulásával”.

Ez a konkrét utópia tehát Blochnál egyrészt a szabadság és kötöttség dialektikája, amely döntően befolyásolja a filozófia álláspontját szinte valamennyi kérdésben, a társadalmi fejlődéstől az objektív-szubjektív, abszolút-relatív igazság problémájáig. Ebben a konkrét utópiában ugyanis a társadalmi fejlődést illetően benne van, hogy a jövő nem önmagától, biztosan, automatikusan beköszöntő valami — ez az utópisztikus jelleg benne —, de az is, hogy alapot, reményt, távlatot ad a harchoz a mába való beleenyugvás helyett — ez a konkrét jelleg benne. Az igazságot illetően pedig benne van, hogy a világban nem tények, hanem csakis folyamatok vannak, ezért az igazság nem is lehet a ma ténye, hanem csakis a továbbmutató, jövő felé mutató irányzat, és ugyanakkor — a mechanisztikus kontemplatív materializmussal szemben — a világ nem megismerhető, hanem megismerhetővé tehető, éppen a jövő felé hajtó konkrét utópia segítségével. Másrészt ez a konkrét utópia az élet értelme, mint „remény a közeli célokkal a távoli célban, vagy komoly esetekben a távoli céllal is a közeli célban”, mint eszköz, amellyel kiemelkedhetünk a szürke hétköznapiokból, mint cél, amelyért élni, harcolni érdemes, mint az apróságokban elvesző tevékenységet kitöltő, tartalommal telítő eszme, mint egyedül lehetséges, következetesen végiggondolt életforma, amely megakadályozza, hogy elveszünk a jelen biológiailag is lezárt pillanatában, de azt is, hogy a túlvilág vagy az azzal felérő messzi jövőbe tett, a jelentől teljesen elszakított új társadalom elképzelésében keressünk vigaszt.

Így lesz Bloch tanítása tényleg a világ megváltoztatásának filozófiája. Ezért nem értek egyet Danilo Pejovićtyal, aki az előszóban ezt a legfőbb — majdnem egyetlen — kifogást emeli Bloch ellen: „Ami még veszélyesebb, sehol sem kísérli meg, hogy komolyan felvesse a filozófia mint metafizika korlátoltságának kérdését, egybekapcsolódását az elidegenedés lényegével, tehát az egész eddigi történelemmel, és hogy megmutassa: miért kell a mai gondolatnak átnőni a filozófia mint dialektika és metafizika keretein, hogy egy más világ körvonalait keresse.” Az a meggyőződésem ugyanis, hogy a blochi megoldás közelebb áll ahhoz a marxi gondolathoz, hogy a világot nem magyarázni kell, hanem megváltoztatni, mint Pejović elmékedése arról, hogy a dialektika

eltűnik a jövő társadalmában, vagy akár Gajo Petrovićé arról, hogy már most a naturalizmus-humanizmussal kell fölcserélni, sőt mint Sartre-é arról, hogy a jövő társadalmából a marxizmus tűnik el.

(b-t)